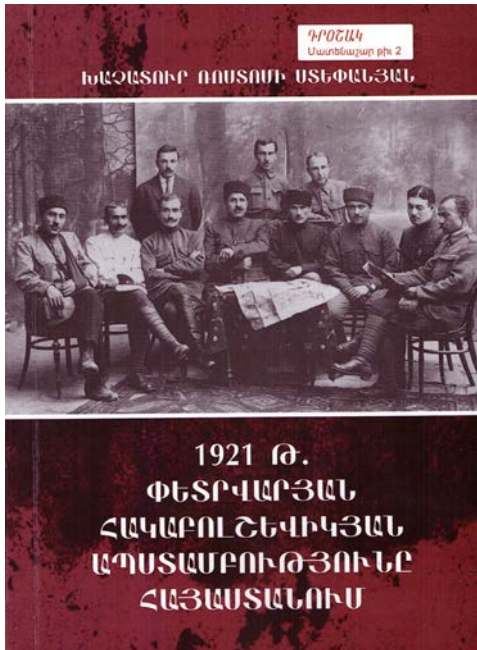


ԽԱՉԱՏՈՒՐ ՌՈՍՏՈՄԻ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ, 1921 թ. Փետրվարյան հակաբոլշևիկյան ապստամբությունը Հայաստանում, Երևան, «Լուսակն» հրատ., 2021, 172 էջ:



Խ. Ստեփանյանի մենագրությունը նվիրված է հայոց պատմության կարևոր հիմնախնդիրներից մեկին՝ Հայաստանի խորհրդայնացմամբ առաջ եկած հուժկու ժողովրդական բռնկմանը՝ 1921 թ. Փետրվարյան ապստամբության խորքային պատճառների և հետևանքների վերհանմանը: Առավել ևս այն կարևորվում է, քանի որ խորհրդային երկրում 70 տարի շարունակ ըստ էության խեղաթյուրված և միակողմանի է ներկայացվել պատմական այդ կարևոր իրադարձությունը: Հեղինակը, կարևորելով խորհրդային կարգերի հաստատմամբ երկրում տեղի ունեցած վարչակարգի և հա-

սարակական-քաղաքական համակարգի շրջադարձային փոփոխությունը, արտաքին-քաղաքական առաջնահերթություններով պայմանավորված նոր իրավիճակը, եզրահանգում է, որ այն ոչ միայն հանգեցրեց փաստացի անկախության կորստին, այլև չարդարացրեց ժողովրդի սպասելիքները, որի հետևանքով բոլշևիկյան էլիտայի ծայրահեղական մոտեցումները առաջացրին ժողովրդի արդար վրդովմունքը, հանգեցնելով 1921 թ. Փետրվարյան ապստամբությանը, որից, կարծում ենք, հատկապես օգտվեցին քեմալականները և նրանց հետ գործակցած մոսկովյան բոլշևիկները: Նրանք, օգտվելով իրավիճակով ընձեռնված հնարավորությունից, հայ ժողովրդի թիկունքում կնքեցին ամոթալի գործարք. դրա արտացոլանքն են 1921 թ. Մոսկվայի և Կարսի հայադատյաց պայմանագրերը:

Պատմաբան Խ. Ստեփանյանը, նորովի մոտեցում ցուցաբերելով, կարողացել է հավասարակշռված և հնարավորինս անկողմնակալ պատմաքննության ենթարկել հիմնախնդրի արժևորումներում առկա ծայրահեղական և ոչ տեղին մոտեցումները:

Իր հերթին, այդ հիմնահարցին անդրադարձել են նաև Սփյուռքի պատմագիր-հուշագիր հեղինակները, մամուլը, հասարակական-քաղաքական լայն

շրջանակները, որոնց հրապարակումներում տրված մեկնաբանություններն ու գնահատականները՝ կախված կուսակցական, գաղափարական, հատվածական մոտեցումներից ու նախասիրություններից, եղել են բազմաշերտ և ոչ միանշանակ: Ըստ էության, սփյուռքահայ հեղինակների՝ խորհրդային իշխանության հաստատման հիմնահարցին, անկախության գաղափարին և մասնավորապես 1921 թ. Փետրվարյան ապստամբությանը տված մեկնաբանություններն ու գնահատականները համեմատական առումով ավելի ընդունելի են, քան խորհրդային հեղինակներինը, որովհետև վերջիններս գրվել են կոմունիստական գաղափարական պարտադրանքով: Դա վերհանված է տաղանդաշատ գիտնականի աշխատանքում՝ հերքելով ապստամբությանը տված գնահատականները՝ որպես դաշնակցական արկածախնդրություն, հակաժողովրդականության ծայրահեղ դրսևորում կամ այլ կերպ: Ահա նման բազմաբարդ ու բազմատարր խնդրի գիտական-վերլուծական քննությանն է նվիրված պրոֆեսոր Խաչատուր Ստեփանյանի ուսումնասիրությունը, որի իրագործման համար վերջինս գիտական շրջանառության մեջ է դրել նորահայտ արխիվային փաստաթղթեր և այլ վավերագրեր: Հասկապես կարևորվում է, որ Խ. Ստեփանյանը իր աշխատանքում նորարարական մոտեցում է ցուցաբերել:

Աշխատությունն ունի կոռ կառուցվածք, գրագետ և սահուն լեզվաոճական շարադրանք: Հեղինակը հիմնավոր մակարդակով տալիս է այս կամ այն հիմնահարցի փաստառատ շարադրանքը՝ զուգահեռաբար ներկայացնելով խորհրդային ու հետխորհրդային շրջանի պատմագիտության և Սփյուռքի հասարակական-քաղաքական տարբեր շրջանակների՝ գործիչների, պատմագիրների, հուշագիրների: Հեղինակն իր տեսակետներն ու մոտեցումները հիմնավորելու նպատակով հարկ եղած դեպքում մանրագնիմ անդրադարձել է մամուլում, խորհրդային և հետխորհրդային հեղինակների աշխատություններում տրված մեկնաբանություններին ու գնահատականներին՝ ըստ արժանվույն գնահատելով դրանք:

Անդրադառնալով խորհրդային իշխանության հաստատման հիմնահարցին և այդ հոդի վրա 1921 թ. ճայթած Փետրվարյան ինքնաբուխ ապստամբությանը և այդ խնդիրների վերաբերյալ սփյուռքահայ հասարակական-քաղաքական մտքի արտահայտած տեսակետներին ու դիրքորոշումներին՝ Խ. Ստեփանյանը քննական մոտեցմամբ լավագույնս բացահայտում է վերջիններիս շրջանում առկա գաղափարական տարածայնությունների պատճառները, խոսում բոլոր այն հանգամանքների մասին, որոնց միջավայրում Սփյուռքի կազմակերպությունները հանդես են եկել միանման կամ հակադիր դիրքորոշումներով: Յուրաքանչյուր խնդրի ներկայացնելիս, դրա քննարկման ու վերլուծության ավարտին հեղինակը ներկայացնում է եզրակացություններ,

որոնցում ինչպես քննադատվում, այնպես էլ արժևորվում են հայ հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների և անհատների դիրքորոշումները: Քանի որ մենագրությունը քննական-համադրական, վերլուծական ու կարծես թե բանավիճային է, դրա համար հեղինակը, որպես ատաղձ, մեծապես հենվել է Սփյուռքի շատ հարուստ մամուլի՝ թերթերի ու հանդեսների, խորհրդային և հետխորհրդային շրջանի պատմագիտական աշխատությունների, փաստաթղթերի ժողովածուների վրա: Իր առջև դրված խնդիրները համակարգված ներկայացնելու նպատակով Խ. Ստեփանյանին հաջողվել է Սփյուռքի և խորհրդահայ ու հետխորհրդային ժամանակաշրջանի բազմահարուստ հրապարակումները, մենագրությունները, տարաբնույթ աշխատասիրությունները, մամուլի նորովի և առաջին անգամ շրջանառված նյութերը խմբավորել, դասակարգել ու կանոնակարգել որոշակի գիտական պարբերականացման սկզբունքով՝ է՛լ ավելի բարձրացնելով աշխատանքի գիտահետազոտական արժեքը:

Խ. Ստեփանյանը կարողացել է լիարժեքորեն ներկայացնել Սփյուռքի կուսակցությունների և հասարակական-մտավորական շրջանների, խորհրդային և հետխորհրդային շրջանի պատմաբանների, տարբեր պետական գործիչների հասարակական-քաղաքական դիրքորոշումներն ու գնահատականները 1921 թ. փետրվարյան համաժողովրդական իրադարձությունների հարցում՝ դրանք դիտարկելով կոմունիստական-բոլշևիկյան ծայրահեղության և անկողմնակալության ու անաչառ գիտականության համադրման տիրույթում: Կարմիր թելի պես անցնում է այն տեսլականը, որ դոսաշխարհի հասարակական-քաղաքական բոլոր հատվածներն ու շրջանակները, այդ թվում՝ ՀՅԴ-ն, չընդունելով հանդերձ խորհրդային բոլշևիկյան վարչակարգը, լինելով գաղափարական հակառակորդ, սակայն, ընդհանուր առմամբ, բարյացակամ են եղել Խորհրդային Հայաստանի նկատմամբ, փորձել են հնարավորության չափ օգնել ու օժանդակել հայրենիքի վերաշինությանը և զարգացմանը:

Ըստ էության, Խ. Ստեփանյանը կարևորել է 1921 թ. Փետրվարյան ապստամբության պատճառները և հետևանքները մի ամբողջության և միասնության մեջ պատմաքննության ենթարկելը: Անդրադառնալով ապստամբության պատճառներին՝ հեղինակը եկել է տրամաբանական եզրահանգման, որ համաժողովրդական ցասման պատճառ են հանդիսացել ինչպես խորհրդային իշխանության գործադրած անհիմն և ոչ տեղին բռնությունները, որին կողմնակից չի եղել հայ բոլշևիկ ղեկավարների սակավաթիվ, սակայն անհամեմատ ավելի չափավորական-հավասարակշռված մասը, այնպես էլ Երևանի համաձայնագրից առաջ եկած հիասթափությամբ ծնված զանգվածային բռնությունները և մտավորական խավի աչքի ընկնող ներկայացուցիչների և հայ

զինվորականության հիմնազուրկ ձերբակալությունները և դրան հաջորդող ֆիզիկական հաշվեհարդարները: Անշուշտ, Խ. Ստեփանյանի աչքից չի վրիպել նաև Հայաստանի պայմաններին անհարիր և անընդունելի ռազմական կոմունիզմի քաղաքականության դիտարկումը, որի ժամանակ իրագործված այսպես կոչված ռեկվիզիցիաների կամ բռնագրավումների քաղաքականությունը հեղինակն արդարացիորեն համարում է ապստամբության ծնունդ հանդիսացող ամենագլխավոր պատճառներից մեկը, այն էլ սովի ճիրաններում գտնվող Հայաստանում: Ապստամբությանը նպաստած գործոնների մեջ Խ. Ստեփանյանը կարևորում է նաև բոլշևիկների կողմից անկախության գաղափարի և տարածքային հարցերի նսեմացումն ու անտեսումը:

Ոչ պակաս դիտարժան են Խ. Ստեփանյանի հանրագումարային եզրահանգումները 1921 թ. Փետրվարյան ապստամբության հետևանքների վերաբերյալ: <Հեղինակի կարծիքով՝ այն հնարավոր դարձրեց փրկել հայ մտավորականության և զինվորականության մի մասին, խորհրդային իշխանություններին հարկադրեց գնալ որոշակի զիջումների, փոխել քաղաքականությունը և պարտադրեց վարել անհամեմատ ավելի կշռադատված և մեղմ քաղաքականություն: Շատ կարևոր է Խ. Ստեփանյանի նաև այն եզրահանգումը, ըստ որի բացահայտվում է, թե ինչ հետևանքների կարող է հանգեցնել իշխանությունների անխոհեմ և հակաժողովրդական քաղաքականությունը վարկաբեկելով խորհրդային իշխանության գաղափարը, որի ռաիվիրաները ռուսական բոլշևիկներն էին, և դրանով իսկ կասկած և հիասթափություն սերմանելով հայ ժողովրդի ռուսական կողմնորոշման ընտրանքում, որն արդիական հնչեղություն ունի և այսօր:

Խ. Ստեփանյանի այս արժեքավոր աշխատությունը ունի պատմագիտական էական արժեք, քանզի ո՛չ Հայաստանում և ո՛չ էլ Սփյուռքում Հայաստանի խորհրդայնացման հետ շաղկապված այնպիսի մի շրջադարձային իրադարձություն, որն է 1921 թ. Փետրվարյան ապստամբության հիմնահարցը՝ իր բոլոր դրսևորումներով, դեռևս լիարժեքորեն և անկողմնակալ չի հետազոտվել, և այս ուսումնասիրությունը գալիս է լրացնելու հայ պատմագրության մեջ առկա այդ բացը: Աշխատությունը գրված է փաստական հարուստ նյութերի հիման վրա, հարցադրումները և դրանց պատասխանները քննական-վերլուծական են, փաստարկված ու միանգամայն համոզիչ:

ՎԱՆԻԿ ՎԻՐԱԲՅԱՆ

Պատմական գիտությունների դոկտոր